

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه تهران

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته :

مطالعات منطقه ای گرایش خاورمیانه و شمال آفریقا

موضوع :

بررسی رابطه پدیده جهانی شدن و منطقه گرایی در خاورمیانه و شمال آفریقا

استاد راهنما :

آقای دکتر صادق زیباکلام

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر احمد دوست محمدی

دانشجو:

عامر غلامی

سال تحصیلی : ۱۳۸۹-۹۰

فصل اول :

کلیات و مقدمات

- طرح مسئله و اهمیت موضوع ۲
- پرسش های پژوهش و فرضیه های اصلی ۵
- متغیرهای پژوهش ۶
- نقطه تمرکز پژوهش ۶
- علل انتخاب موضوع ۶
- اهداف پژوهش ۷
- روش پژوهش ۷
- مفاهیم و تعاریف نظری ۸
- سازماندهی پژوهش ۱۰

فصل دوم : ادبیات نظری و دیدگاهها

- گفتار اول : مفهوم جهانی شدن ۱۳
- گفتار دوم : نگاهی بنیادین به جهانی شدن ۱۷
- گفتار سوم : نظریه های اساسی جهانی شدن ۱۹
- ۱- نظریه افراطی گراها ۲۱
- ۲- نظریه نسبت گرایی ۲۲
- ۳- نظریه بازسازی گرایی ۲۴
- ۴- نظریه فراساختارگرایی ۲۵

۲۶	..... نظریه انتقال گرایی
۲۹	..... گفتار چهارم : منطقه گرایی
۳۲	..... دسته بندی مناطق
۳۳	..... مروری بر همکاریهای منطقه ای
۳۵	..... منطقه گرایی و درک سازوکارهای همکاری
۳۸	..... گفتار پنجم : ساختار نظام منطقه ای
۴۲	..... گفتار ششم : مطالعات منطقه ای از دیدگاه نظریه نظامها
۴۶	..... گفتار هفتم : همگرایی
۴۸	..... انواع همگرایی
۴۸	..... همگرایی سیاسی
۴۸	..... همگرایی اجتماعی
۴۹	..... همگرایی اقتصادی
۵۳	..... گفتار هشتم : نظریه پردازان همگرایی
۵۶	..... فدرال گرایان
۵۶	..... کارکردگرایان
۵۸	..... نوکارکردگرایان

فصل سوم - آشنایی با منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا

۶۶	..... گفتار اول :نگاهی به کشورهای خاورمیانه و آفریقای شمالی
۶۶	..... سوریه

ترکیه ۶۸

مصر ۷۰

کویت ۷۱

عربستان ۷۳

تونس ۷۴

آرایش گروه‌های منطقه ای و وحدت منطقه ای در خاورمیانه و شمال آفریقا ۷۶

فصل چهارم - آثار و تبعات جهانی شدن بر منطقه گرایی در خاورمیانه و شمال آفریقا

گفتار اول : تاثیر پدیده جهانی شدن بر روند منطقه گرایی در خاورمیانه و شمال آفریقا

..... ۸۴

گفتار دوم : رابطه بین جهانی شدن و منطقه گرایی در خاورمیانه و شمال آفریقا ۹۹

گفتار سوم : رابطه بین تئوریهای همگرایی کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا با

موفقیت جهانی شدن در این مناطق ۱۱۷

گفتار چهارم : پایه های اقتصادی و زیربنای فرهنگی با رویکردی از اهداف سیاسی در

معیارهای همگرایی و تاثیر جهانی شدن بر این معیارها ۱۲۲

گفتار پنجم : موانع منطقه گرایی و جهانی شدن در خاورمیانه و شمال آفریقا ۱۲۸

بخش پایانی - نتیجه گیری

نتیجه گیری ۱۳۵

منابع و ماخذ ۱۴۲

تقدیم به

استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر صادق زیبا کلام ، که
همواره در طول تمقیق با راهنماییهای خویش موجبات
تکمیل تمقیق فوق را فراهم نمود از خداوند منان طول عمر
برای ایشان و خانواده محرزشان خواستارم.

تقدیم به

استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر احمد دوست
محمدی ، که زحمت مشاوره پایان نامه را تقبل نموده و با
راهنمایی فویش اینجانب را همراهی نمودند از خداوند منان
طول عمر برای ایشان و خانواده محرزشان خواستارم.

تقدیم به

پدر و مادره آنان که همواره مدیونشان هستم

تقدیم به

روح پر فتوح دو برادر و خواهرم

آنان که در اثنای نوشتن تمقیق ماضر بر اثر سانحه ای
دلخراش به ابدیت پیوستند و با توجه به غم از دست دادن
آنها سعی در اتمام تمقیق ماضر نمودم و امروز این تمفه
معنوی را تقدیم به روح پاکشان می نمایم.

فصل اول

کلیات و مقدمات

طرح مسئله و اهمیت موضوع

جهانی شدن^۱ پدیده‌ای است که مرزهای دولت - ملت را درنور دیده و با شتابی فزاینده، دهکده جهانی^۲ را با ابعاد اقتصادی، سیاسی و فرهنگی خود مسخر ساخته است. مؤلفه‌های این فرایند یکسره غربی است و کره زمین را به سمت جهان وطنی آمریکایی سوق می‌دهد. جهانی شدن روند سلطه‌گرایی کشورهای شمال (جهان اول)، به ویژه ایالات متحده، بر کشورهای جنوب (جهان سوم) است. جهانی شدن علاوه بر کشورهای جهان سوم و خاورمیانه، مخالفان اروپایی بی شماری دارد.

منطقه خاورمیانه به لحاظ موقعیت جغرافیایی سیاسی و جغرافیایی راهبردی، همواره در اثر تاخت و تاز قدرت‌های بیگانه، منطقه‌ای بحران زده و بی ثبات بوده است. واگرایی و توسعه نیافتگی کشورهای خاورمیانه معلول دخالت دولت‌های بزرگ جهان در سرنوشت آنهاست که در طول تاریخ، برای اعمال نیات امپریالیستی خود، به شگردهای فریبنده‌ای همچون نوسازی، اصلاحات و اسطوره‌فرانویین^۳ جهانی شدن متوسل شده‌اند. موج هولناک جهانی شدن با ورود به کشورهای فاقد قدرت چانه‌زنی مناسب، آنها را به کشورهای ضعیف، وابسته و بله‌قربان گوی قدرت‌های جهانی، تبدیل می‌کند.

---

^۱ - Globalization

^۲ - «Global Village» واژه‌ای بود که اولین بار توسط مارشال مک لوهان در کتاب جنگ و صلح در دهکده جهانی سال ۱۹۶۸ استفاده شد.

^۳ - Post-Modernity

جهانی شدن واژه رایج دهه ۱۹۹۰ است. جهانی شدن به عنوان فرایندی از تحول، مرزهای سیاسی و اقتصادی را در هم می نوردد و علم و فرهنگ و سبک زندگی را نیز در بر می گیرد (گریفین و همکاران : ۱۹۹۲، ۲۵)

در این صورت جهانی شدن یک پدیده چند بعدی است که قابل تسری به اشکال گوناگون فعالیتها مانند فعالیت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، حقوقی، فرهنگی، نظامی و فناوری و همچنین جایگاه فعالیتهای اجتماعی همچون محیط زیست است. (پراتون : ۱۹۹۷، ۵-۱۱)

طی چند دهه گذشته تحولات ساختاری در اقتصادی جهانی موجب پیدایش و تشدید روابط اقتصادی فرامرزی و اقتصاد جهانی شده است. بین المللی شدن تجارت و سرمایه گذاری خارجی، که به مدد مقررات زدایی از بازارهای مالی در سراسر جهان به وقوع پیوسته، موجب افزایش ادغام اقتصادی و اتحادهای منطقه ای شده است. که از مهمترین تاثیرات تحول ساختاری اخیر در اقتصاد جهانی می توان به ایجاد وابستگی متقابل جهانی و یک دهکده اقتصاد جهانی اشاره نمود. (کوک و همکاران : ۱۹۹۷، ۶۶-۵۵)

از طرفی دیگر گروه بندیها و هم گراییهای منطقه ای در جهان سیاست پیشینه زیادی دارند، با مطالعه این گروه بندیها می توان مشاهده نمود که این همگراییها گاهها به جهت اهمیت ژئواستراتژیک تشکیل می شدند که از این دسته می توان به پیمان سنتو، ناتو و ورشو در جهان دو قطبی گذشته اشاره نمود و یا اینکه هم چون تشکیل بازار مشترک (توسط کشورهای اروپایی) و یا پیمان همکاری منطقه اکو (ایران - ترکیه و پاکستان) اشاره نمود که بعداقتصادی همگرایی برای آنان از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده است.

با گسترش جهانی شدن در دوران پست مدرن، منطقه گرایی از دهه ۱۹۹۰ در جهان سیاست تشویق گردید. کششها و کوششها و کنشها و واکنشهای تازه، موجب پویایی ساختار سیاسی نوین جهان پست مدرن گردیده و در این راستا دو مفهوم جدید ظهور می یابد، یکی مفهوم گروه بندی منطقه ای است و دیگری همگرایی منطقه ای، که اولی به لحاظ یک نظام ژئوپولیتیک مورد بررسی قرار گرفته و دومی منطقه ای در آمیخته از اقتصاد، سیاست و استراتژیک کشورهای عضو همکاری را شامل می گردد که برای یک نظام منطقه ای یکپارچه، با یکدیگر تعامل می نمایند.

منطقه گرایی، چونان فرایندی که طی آن دولتها و بازیگران دیگر راهبرد و سیاست مشترکی در منطقه در پیش می گیرند محور اصلی بحث درباره ی همکاری در خاورمیانه است. هدف منطقه گرایی تعقیب هدف های مشترک در یک یا چند حوزه است. (سلطانی نژاد، ۱۳۸۷، ۳۱۷)

منطقه ای شدن همچون جهانی شدن ممکن است حاصل نیروهای خود انگیخته باشد منطقه گرایی بارها برای توصیف تمرکز فعالیت های اقتصادی اغلب به عنوان یک طلیعه پیدایش سازمان یا توافق رسمی به کار رفته است. از منظر تاریخی و تطبیقی، منطقه گرایی خاورمیانه هم از دیدگاه نهادی و هم غیر نهادی پیشینه ای شایسته و آبرومند دارد در خلال دوره امپراتوری عثمانی، یک نظم خاص منطقه ای و یک رژیم غیر رسمی به روشنی قابل شناسایی بود احساس اجتماع و تعلق، برآمده از اقتدار و عرف اسلامی نیرومند بود. درجه ای از پلورالیسم نیز از لحاظ تساهلی دینی و تحمل اقلیت وجود داشت. از سویی دیگر منطقه گرایی در نظریه و عمل با واکنش های مختلف از سوی بنیانگذاران جامعه ملل یا

سازمان ملل مواجه شد. از دید آنها جهانشمول گرایی از بنیان های یک نظم بین المللی موفق به شمار می رفت. (سلطانی نژاد : ۱۳۸۶، ۳۲۱)

با توجه به موارد فوق مسئله ای که مطرح می گردد این است که آیا با توجه به ساختار جهانی شدن که از اصولی کاملاً غربی گرفته شده با همگرایی و منطقه گرایی در خاورمیانه که کشورهای آن همگی مسلمان و دارای برخی پیمانهای منطقه ای نیز می باشند رابطه ای وجود دارد؟ به عبارت دیگر جهانی شدن می تواند بر همگرایی منطقه ای خاورمیانه موثر باشد؟ و اگر پاسخ مثبت است چگونه؟

پرسش های پژوهش و فرضیه های اصلی

سئوال اصلی

۱) پدیده جهانی شدن چه تاثیری بر روند منطقه گرایی در خاورمیانه و شمال آفریقا دارد؟

سئوالات فرعی

۱) آیا بین جهانی شدن و منطقه گرایی در خاورمیانه و شمال آفریقا رابطه ای وجود دارد؟

۲) آیا با توجه به تئوری های همگرایی ، کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا ، و

جهانی شدن در این مناطق ، موفقیتی حاصل شده است؟

۳) آیا معیار همگرایی می تواند پایه های اقتصادی ، زیربنای فرهنگی یا مجموعه ای از اهداف

سیاسی باشد؟ آیا جهانی شدن تاثیری در این معیارها در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا

گذاشته است؟

۴) آیا موانعی جهت منطقه گرایی و جهانی شدن در خاورمیانه و شمال آفریقا وجود دارد؟

فرضیه اصلی

۱) به نظر می‌رسد پدیده جهانی شدن بر روند منطقه گرایی در خاورمیانه و شمال آفریقا سرعت می‌بخشد.

فرضیه رقیب

جهانی شدن بر روند همگرایی منطقه ای در خاورمیانه و شمال آفریقا اثرات بازدارنده و منفی داشته است.

فرضیه صفر :

جهانی شدن هیچگونه ارتباطی با فرایند همگرایی در خاورمیانه و شمال آفریقا ندارد.

متغیرهای پژوهش

متغیر مستقل : جهانی شدن به عنوان متغیر مستقل در پژوهش حاضر در نظر گرفته شده است. زیرا بررسی تاثیر گذاری آن بر روند منطقه گرایی در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا مورد بررسی قرار می‌گیرد

متغیر وابسته : منطقه گرایی در خاورمیانه و شمال آفریقا

نقطه تمرکز پژوهش

منطقه خاورمیانه به جهت قرارگرفتن برخی از مهم ترین کشورهای منطقه آسیا و آفریقا در آن (کشورهای عربی و ایران در تنگه هرمز و خلیج فارس) و مصر به جهت در کنار کانال سوئز بودن از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد. تحولات در منطقه فوق بی تاثیر بر جهان نبوده لذا از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد.

علل انتخاب موضوع

به جهت اهمیت منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا و تاثیرگذاری مستقیم و غیر مستقیم آن بر تحولات جهانی ، که نشأت گرفته از عواملی هم چون وجود ذخایر انرژی در این مناطق ،خلیج فارس و تنگه هرمز و کانال سوئز و کشورهای بزرگی هم چون ایران ومصر و عربستان سعودی که به عنوان مهد دنیای اسلام شناخته شده و قراردادهای مهم منطقه ای بین کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا از جمله ایجاد انگیزه جهت مطالعه در این خصوص می باشد.

اهداف پژوهش

بندرت می توان در جهان مکانی را یافت که از اهمیت ویژه ای همچون خاورمیانه و شمال آفریقا برخوردار باشد وجود بزرگ ترین ذخایر انرژی جهان ، خلیج فارس ، تنگه هرمز، و همچنین کانال سوئز از جمله نقاطی هستند که همواره مورد بحث و مذاقه اندیشمندان علوم سیاسی قرار گرفته اند لذا تغییرات سیاسی ، اجتماعی در کشورهای این منطقه بی تاثیر بر کل جهان نخواهد بود و همین امر به اهمیت این منطقه افزوده است لذا از آنجایی که بحث جهانی شدن ، تحفه ای از غرب برای کشورهای منطقه می باشد لذا تاثیر آن بر روی

عملکرد کشورهای منطقه دارای اهمیت می باشد به همین دلیل می توان اهداف پژوهش را چنین عنوان نمود :

هدف اصلی

بررسی رابطه جهانی شدن با منطقه گرایی در خاورمیانه و شمال آفریقا

روش پژوهش

روش پژوهش در تحقیق حاضر به صورت توصیفی - تبیینی می باشد. تحقیق توصیفی فعالیت برای توضیح و تشریح عینی و دقیق وقایع و خصوصیات جامعه مورد نظر یا موضوع مورد علاقه محقق است. تحقیقی است برای حقیقت یابی و شرایطی را که در یک زمان معین وجود دارد توصیف می کند. پژوهشگر در این گونه تحقیقات سعی می کند آنچه را که هست بدون هیچ گونه دخالت یا استنتاج ذهنی گزارش نماید و نتایج عینی از موقعیت مورد مطالعه بدست آورد و در آن تحقیق در مورد علت وجودی توزیع و روابط علت و معلولی متغیرها بحث نمی کند بلکه صرفاً به چگونگی آن در جامعه مورد پژوهش پرداخته و آن را توصیف می کند.

(دالن و می یر) اهداف تحقیق توصیفی را به صورت زیر بیان می کنند:

۱- گردآوری اطلاعات عینی جامع و کامل که پدیده موجود را توصیف کند.

۲- شناسایی مسائل و موضوعات با توجه به شرایط و فعالیتهای جاری

۳- انجام مقایسه و ارزیابی

۴- اطلاع از اقداماتی که سایرین در مسائل و موضوعات یا در موقعیت های مشابه

انجام داده اند. و بهره وری از تجربیات آنها در تصمیم گیری ها و تدوین طرح های

آینده. (ازکیا: ۱۳۸۲، ۳۴۱)

مفاهیم و تعاریف

جهانی شدن

برخی از اندیشمندان جهانی شدن را به معنای آزاد سازی (Liberalization) معنا نموده‌اند

و در حالی که واژه آزاد سازی به معنای برداشتن موانع و محدودیتهای دولتی از مبادلات

بین کشورهاست تا با آزادی و یکپارچگی مناسبات تجاری، اقتصاد جهانی را محقق سازد.

برخی دیگر جهانی شدن را به معنای بین المللی شدن دانسته اند در حالی که این کلمه به

معنای وابستگی متقابل و تعاملات مرزی بین کشورها است.

مارتین آلبرو جهانی شدن را اینگونه تعریف می کند:

جهانی شدن به معنی فرایندهایی است که مردم جهان از طریق آن در جامعه ی واحد جهانی

قرار می گیرند. (ناجی راد: ۱۳۸۷، ۱۶۲)

آنتونی گیدنز می گوید :

جهانی شدن را می توان به مثابه افزایش و تقویت روابط اجتماعی در گستره ی جهان

تعریف کرد. که مناطق جغرافیایی دور از هم را به گونه ای به یکدیگر ارتباط می دهد که

رویدادهای واقع شده در یک نقطه بر اتفاقات منطقه ای دیگر که در فاصله ی بسیار دور

واقع شده اثر می گذارد و بالعکس (استیو اسمیت : ۴۹)

همگرایی

همگرایی فرآیندی است که دولت‌ها یا واحدهای سیاسی مجزا از هم، داوطلبانه از بخشی از اقتدار خود و اعمال آن جهت دستیابی به اهداف مشترک شان صرف نظر کرده و از یک نهاد جمعی برتر تبعیت می‌کنند. در همگرایی تلاش بر این است که از عوامل اختلاف‌زا و زمینه‌های ناسیونالیستی، پایبندی به منافع ملی، مرزهای جغرافیایی و حتی حاکمیت مطلق کشورهای یک منطقه به نفع اهداف جمعی و مشترک کاسته شود و از طریق گسترش همکاریهای فنی و تکنیکی، اقتصادی و تجاری، عقیدتی و فرهنگی و حتی سیاسی به ایجاد صلح و آرامش در منطقه و نهایتاً در سطح جهان کمک گردد. (آقا بخشی: ۱۳۶۶، ۱۷۵)

منطقه گرایی

فرآیندی که در آن بازیگران سیاسی چندین واحد ملی مجزا و معمولاً همجوار ترغیب می‌شوند تا وفاداریها، فعالیت‌های سیاسی و انتظارات خود را به سوی مرکز جدیدی معطوف سازند. که در آن نهادهای این مرکز یا از صلاحیتی برخوردارند که دولتهای ملی موجود را تحت پوشش خود می‌گیرد و یا چنین صلاحیتی را می‌طلبند. منطقه گرایی در واقع راه حلی است میان یکجانبه گرایی مفرط و جهانگرایی بیش از حد کشورها که مسائل و مشکلات جهانی را خرد و سپس حل و فصل می‌نماید در گرایش‌های منطقه ای جدید عنصر غالب اقتصاد می‌باشد که آن هم نیاز به حصول به ارزشها و اعتقادات مشترک در سایر شئون دارد. (آقا بخشی: ۱۳۶۶، ۲۲۲)

خاورمیانه

خاورمیانه را می‌توان به لحاظ جغرافیای سیاسی، یک خرده نظام بین المللی به شمار آورد و آن را به صورت یک کل مورد مطالعه قرار داد. بنابراین، می‌توان هویتی متمایز برای آن

قایل شد. ظاهراً نخستین بار دریاسالار آمریکایی، آلفرد ماهان، در سال ۱۹۰۲ میلادی این واژه را به کار برد. در تعبیرات جدید، خاورمیانه از افغانستان تا شمال آفریقا، از یمن تا ترکیه، از مدیترانه تا شاخ آفریقا امتداد پیدا می کند. (علمداری : ۱۳۸۰، ۶۵) به دیگر سخن می توان ادعان داشت که خاورمیانه شامل کشورهای دو قاره آسیا و کشورهای شمال آفریقا می شود. این کشورها عبارتند از : الجزایر، لیبی ، مراکش ، تونس ، مصر ، جیبوتی ، از شمال آفریقا و ایران ، بحرین ، عراق ، ترکیه ، اردن ، کویت ، لبنان ، عمان ، قطر ، عربستان سعودی ، سوریه ، امارات متحده عربی ، کرانه باختری ، سرزمین های اشغالی و جمهوری یمن.

ترتیبات تجاری منطقه ای

موافقتنامه هایی که هم به صورت دو جانبه و هم به صورت چند جانبه اما در سطح منطقه ای امضاء می گردد به عنوان ترتیبات تجاری منطقه ای محسوب می گردد. ترتیبات تجاری منطقه ای از درجات پایین ادغام اقتصادی شروع و به بالاترین درجه یعنی اتحاد اقتصادی و سیاسی می رسند هر چند که هنوز مصداقی از این مورد در نظام بین المللی یافت نمی گردد. در پائین ترین سطح ترتیب تجاری منطقه ای موافقتنامه تجاری ترجیحی قرار دارد در مرحله دوم موافقتنامه منطقه آزاد تجاری قرار دارد اتحادیه گمرکی ، بازار مشترک ، اتحادیه اقتصادی و سیاسی در مراحل بعدی قرار دارند. (آقا بخشی : ۱۳۶۶، ۹۰)

سازماندهی پژوهش

پژوهش حاضر در چهار فصل و یک بخش پایانی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. در فصل اول به کلیات پژوهش پرداخته شده است. در فصل دوم به بررسی نظریه های